

УДК 81'23-13

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.4.10>

О. О. БАЛАБАН

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри загального мовознавства і германістики,

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна

Електронна пошта: elenabalaban@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0003-1311-232X>

КОГНІТИВНИЙ МЕХАНІЗМ ЯК *TERTIUM COMPARATIONIS* ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНИХ УНІВЕРСАЛІЙ

Статтю присвячено опису такого когнітивного механізму, як *tertium comparationis*, для встановлення когнітивно-семантичних універсалій у споріднених мовах. Розвідки міжмовного зіставлення мають на меті виявити загальне та специфічне в системах як споріднених, так і неспоріднених мов. Відомо, що до міжмовного зіставлення залучають одиниці різних рівнів мовних систем, а самі дослідження мовних явищ проводять у ракурсі теорій генеративної, референційної, ідеографічної, когнітивної, функціональної лінгвістики, семіотики, соціолінгвістики, психолінгвістики тощо.

Отже, по-перше, для зіставного та типологічного мовознавства терміни «*tertium comparationis*» і «основа зіставлення» вважаємо синонімічними. По-друге, в якості *tertium comparationis* при зіставленні можуть виступати не лише лінгвістичні категорії, а й певні диференційні ознаки, семантичні поля, граматичні правила, різні моделі, методи, категорії, окремі концепти та інше. За *tertium comparationis* в нашому дослідженні для мов, що зіставляються, було обрано певний когнітивний механізм концептуалізації людської свідомості, а саме архетипізацію/стереотипізацію, прототипізацію, фреймізацію, схематизацію, симулякризацію, віртуалізацію, сугестивізацію тощо. Представлено архетипізацію/стереотипізацію як універсальний механізми концептуалізації людської свідомості в таких споріднених мовах, як англійська, французька, українська та російська, на матеріалі поняття «woman – femme – жінка – жінщина», дослідивши етимологію та враховуючи ядерні та периферійні компоненти поняття. Аналіз механізму архетипізації/стереотипізації на прикладі концепту ЖІНКА засвідчив: 1) дані етимологічних словників стосовно концепту ЖІНКА довели, що англійська мова виправдовує своє германське походження з протогерманським етимомом *wīfa-; французька зберегла латинське коріння *femina*, а в українській та російській мовах відзначений загальний індоєвропейський етимон *gʰenā; 2) прислів'я в досліджуваних мовах відбивають стереотипне/архетипне уявлення про жінку, що було сформовано впродовж багатьох століть: жінка-мати, жінка-берегиня своєї оселі та жінка – дружина свого чоловіка.

Ключові слова: когнітивний механізм, когнітивно-семантична універсалія, *tertium comparationis*, архетипізація, стереотипізація, концепт ЖІНКА.

Постановка проблеми. Активізація наукових досліджень у сфері міжмовного зіставлення спричинила появу низки розвідок, що мають на меті виявити загальне та специфічне в системах як споріднених, так і неспоріднених мов. До міжмовного зіставлення залучають одиниці різних рівнів мовних систем, а самі дослідження мовних явищ проводять у ракурсі теорій генеративної, референційної, ідеографічної, когнітивної, функціональної лінгвістики, семіотики, соціолінгвістики, психолінгвістики тощо.

Зіставлення дозволяє отримати відомості про одну мову з мов на тлі іншої, виявити особливості взаємодії мов у процесі оволодіння другою мовою, встановити характерологічні риси сімей і груп мов, прогнозувати інтерференції мов, визначити оптимальні засоби оволодіння

іншою мовою тощо. Об'єктом зіставного аналізу можуть бути фонемні, складні, лексичні одиниці, граматичні категорії, номінативні структури, синтаксичні конструкції, тексти [Селіванова 2008; Кочерган 2004].

Метою статті є встановлення когнітивного механізму як *tertium comparationis* для встановлення когнітивно-семантичних універсалій в споріднених мовах. **Завданнями**, що були поставлені для досягнення цієї мети, були: 1) дослідити поняття *tertium comparationis* та його визначення в компаративних студіях; 2) представити архетипізацію/стереотипізацію як універсальний механізми концептуалізації людської свідомості в таких споріднених мовах, як англійська, французька, українська та російська, на матеріалі поняття «woman –

femme – жінка – жінщина», дослідивши етимологію та враховуючи ядерні та периферійні компоненти поняття.

Аналіз попередніх досліджень. Аналізуючи дослідження і публікації із зіставної лінгвістики, слід зазначити різні підходи до методології зіставлення, а саме вибір напрямку зіставлення і основи для порівняння та терміни позначення основи зіставлення (мова-еталон, метамова, основа порівняння, *tertium comparationis* тощо).

Узагальнюючи визначення терміна *tertium comparationis*, можна засвідчити, що його дефініції наявні в роботах як вітчизняних (Н. Б. Іваницька [Іваницька 2009 : 59], М. П. Кочерган [Кочерган 2004], Н. Є. Леміш [Леміш 2015 : 107–114] та ін.), так і зарубіжних лінгвістів ([Гак 1989 : 5–17], [Джеймс 1989 : 266], [Штернеманн 1989 : 144–178], [Connor 2005 : 153–164] та ін.).

Виклад основного матеріалу. Відомо, що в теорії зіставного мовознавства розрізняють односторонній і двосторонній (багатосторонній) зіставний аналіз. Необхідно наголосити на тому, що кожен із зазначених підходів, безперечно, має свої позитивні та негативні, як і проблемні, сторони, про що неодноразово зазначалося в контрастивних розвідках. За словами М. П. Кочергана, «перевага одностороннього підходу в тому, що він обходиться без метамови, а недоліком у ньому є те, що зіставлення може проводитися тільки в одному напрямку (маємо образ другої мови як віддзеркалення першої)» [Кочерган 2006 : 37]. Зовсім протилежні проблеми виникають при двосторонньому підході: відсутність єдино визнаної метамови при рівноцінному статусі порівнюваних мов. Для двох методів базовим є термін *tertium comparationis* (лат. третє порівнюване або основа зіставлення). На базі цієї основи визначається реалізація певної ознаки у мові, яку ще називають «третім членом порівняння» або «мовою-еталоном».

Слідом за М. П. Кочерганом ми схиляємося до думки, що термін *tertium comparationis* ширший за поняття «мова-еталон», «оскільки охоплює не тільки природну чи штучно сконструйовану мову, а й вужчі, конкретніші об'єкти як основу порівняння» [Кочерган 2006 : 84], і вважаємо доцільним при двосторонньому міжмовному зіставленні мовних систем викорис-

тання таких синонімічних понять, як «*tertium comparationis*» і «основа зіставлення».

Слід зауважити, що встановлення основи зіставлення нерозривно пов'язане з колом теоретико-методологічних засад, на які спирається дослідник. Як справедливо зауважує Р. Штернеманн, «формуючи *tertium comparationis*, слід прагнути до високого ступеня точності». Цитуючи У. Бера Р. Конрада, Г. Клауса та Т. Левандовського, вчений зауважує, що позамовний характер *tertium comparationis* відмінний від об'єктів зіставлення. Інакше кажучи, *tertium comparationis* не тотожний жодній із зіставляваних мов, але містить дані про мови. Він повинен якомога точніше відбивати і формулювати особливості зіставляваних мов.

Переходячи до проблеми встановлення *tertium comparationis* при двосторонньому порівнянні дієслівних систем української та англійської мов, зазначимо, що в нашому випадку на вибір основи зіставлення впливало, з одного боку, визнання об'єктом дослідження дієслівних систем, елементами множинності яких виступають дієслова як носії категорійної частиномовної ознаки, а з другого – обмеження виявлення різного роду міжмовних парадигматичних та синтагматичних відношень лексико-семантичними та формально-синтаксичними параметрами. Відповідно, пошук основи зіставлення передбачав використання в ролі *tertium comparationis* такого позамовного поняття, яке б стало надійним підґрунтям для встановлення адекватного співвідношення між одиницями зіставлення на обраних нами парадигматичному та синтагматичному рівнях аналізу. Так, наприклад, при зіставленні вичленовується набір семантичних ознак, які в сукупності й утворюють *tertium comparationis*. Така основа забезпечує можливість зіставного дослідження об'єктів у визначеному обсязі ознак.

Основа зіставлення може змінюватися залежно від того, що досліджується, – мова загалом, певний її рівень, функціонально-семантичне поле тощо [Кочерган 2004 : 84]. За широтою використання розрізняють мінімальну і максимальну мову-еталон [Кочерган 2004 : 83]. Мінімальна мова-еталон може застосовуватися в дослідженні обмеженої кількості мов, а максимальна не має обмежень у використанні і здатна визначати лінгвістичні універсалиі.

Ми підтримуємо думку М. П. Кочергана [Кочерган 2006] і вважаємо за доцільне в зіставному дослідженні романо-германських та слов'янських мов у синхронії використовувати синонімічні терміни «*tertium comparationis*» і «основа зіставлення».

Проводячи типологічні розвідки, В. Г. Гак [Гак 1989 : 16] виокремлює три головні основи для порівняння, а саме: одна із зіставляваних мов; індуктивно сконструйована мова-еталон, що містить усі значення, реалізовані хоча б в одній із зіставляваних мов; абсолютна мова-еталон, що містить категорії форм і значень, виявлених дедуктивно.

Ю. В. Рождественський називає мову-еталон метамовою типологією, встановлюючи такі ознаки: 1) еталон будується для перевірки універсальних дефініцій і впливає на типологічну теорію; 2) еталон містить два види твердження: перші пояснюють будову всіх мов, а другі відповідають розрізняльним універсальним дефініціям; 3) еталон – це об'єкт, що представляє всі мови світу в одній мові; 4) еталон має генеративне підґрунтя й застосовує символи [Рождественський 2000]. На думку О. О. Селіванової, поняття мови-еталону використовується як «метамова опису систем порівнюваних природних мов, система параметрів і правил опису» [Селіванова 2008 : 61].

Базовою категорією зіставних досліджень лексико-семантичного рівня з позиції контентивної типології С. П. Денисова вважає лексичне значення і відповідно до провідних принципів контрастивного опису лексики відносить поєднання трьох аспектів лексикологічного аналізу: ономасіологічного, семасіологічного та епідигматичного [Денисова 1996].

А. Вежбицька, виокремивши універсальні семантичні примітиви, за *tertium comparationis* приймає природну семантичну метамову, що, на її думку, дозволяє з точністю встановити семантичний інваріант будь-якого слова без усіляких «або» і «тому подібне» та подати його у формі, яка є одночасно є зрозумілою і стандартизованою [Вежбицька 1999].

Встановлюючи структурні та соціальні типологічні риси мов, Н. Б. Мечковська зазначає, що «мова-еталон – це гіпотеза, мисленева побудова (конструкт), припущення про загальну частину (загальне «ядро») в структу-

рах мов, що зіставляються» [Мечковская 2000 : 315]. Дослідниця також зауважує, що в «компаративістиці поняття «мова-еталон» наближують до категорії прамови (загального джерела споріднених мов), при цьому історична, документальна засвідченість (наприклад, латини або давньоросійської) робить лінгвістичну реальність мов-еталонів особливо відчутною» [Мечковская 2000 : 315].

Досліджуючи типологію лексичних систем, С. Г. Шафіков вважає, що може йтися про мінімальну мову-еталон, що має практичне значення при зіставленні певної сфери мовної системи обмеженої кількості мов. Побудова максимальної мови-еталону неможлива без емпіричного встановлення всіх мовних універсалій на матеріалі всіх мов світу [Шафіков 2000 : 103].

Т. С. Толчеева, досліджуючи сигніфікативні артефакти як структури етномовної свідомості, вважає, що «за *tertium comparationis* можна брати і концепт, оскільки різні типи свідомості як з часового погляду, так і просторового не завжди дають можливості порівнювати поняття, лексико-семантичні категорії тощо» [Толчеева 2009 : 74].

При зіставленні мов як *tertium comparationis* можуть виступати не лише лінгвістичні категорії, а й певні диференційні ознаки, семантичні поля, граматичні правила, різні моделі, методи, категорії, окремі концепти та інше. Так, Н. Б. Іваницька у своїй праці [Іваницька 2009 : 46–59] обґрунтувала можливості надання дієслівній категорії «процесуальність» статусу *tertium comparationis* при встановленні лексико-семантичних та формально-синтаксичних співвідношень між дієслівними системами української та англійської мов.

М. О. Шутова зауважує, що зіставний аналіз передбачає три послідовні процедури, чи операції: 1) встановлення засад зіставлення (*tertium comparationis*); 2) зіставна інтерпретація; 3) типологічна характеристика [Шутова 2016 : 158].

Однак не можна не погодитись із думкою М. П. Кочергана, Н. Б. Мечковської та С. Г. Шафікова, що мінімальна мова-еталон може застосовуватися в дослідженні обмеженої кількості мов, а максимальна не має обмежень у використанні і здатна визначати лінгвістичні універсалії.

Так, при зіставленні мов як *tertium comparationis* можуть виступати не лише лінгвістичні категорії, а й певні диференційні ознаки, семантичні поля, граматичні правила, різні моделі, методи, категорії, окремі концепти та інше. У нашому дослідженні за *tertium comparationis* ми відповідно візьмемо певний когнітивний механізм концептуалізації людської свідомості, до яких відносимо архетипізацію/стереотипізацію, прототипізацію, фреймізацію, схематизацію, симулякризацію, віртуалізацію, сугестивізацію тощо, що відбувається у мовах, що зіставляються.

Продемонструємо це на прикладі такого механізму, як архетипізація або/стерео типізація на прикладі концепту ЖІНКА. Розглядаючи архетип як культурне підґрунтя стеріотипізації, Ю. В. Орлова наголошує на тому, що «архетипи є виявами родової пам'яті, формальними зразками поведінки, на основі яких можуть формуватись конкретні, наповнені змістом образи – стереотипи свідомої діяльності людини, якщо архетипи послужили підґрунтям формування даної схематизованої й усталеної структури колективної свідомості представників різних груп, зокрема етнічних». Таким чином, архетипи й стереотипи ґрунтуються на певних об'єктивних закономірностях функціонування людської свідомості.

Яскравим прикладом фіксації еволюції свідомості людства, тобто архетипного поняття, є прислів'я, приказки та говірки, де безперечно відзначені всі культурні особливості.

Пошук етимології слова *жінка* в усіх досліджуваних нами мовах було переведено на слово *жона*, і картина виглядає таким чином: (англ.) *wife* – middle English *wif*, *wyf*, from Old English *wif* (neuter) «woman, female, lady», also, but not especially, «wife», from Proto-Germanic **wīfa-* (source also of Old Saxon, Old Frisian *wif*, Old Norse *vif*, Danish and Swedish *viv*, Middle Dutch, Dutch *wijf*, Old High German *wib*, German *Weib*), of uncertain origin and disputed etymology, not found in Gothic [https://www.etymonline.com/search?q=wife]; (франц.) *femme* – **Étymol. et Hist.** 1. Fin xs. «être humain du sexe féminin» (*Passion de Clermont Ferrand*, éd. D'Arco Silvio Avalle, 260); 2. ca 1100 «compagne de l'homme unie par les liens du mariage» (*Roland*, éd. J. Bédier, 1402: ne reverrunt lor mere ne lor

femme). Du lat. class. *Femina* «femelle», puis «femme, épouse» qui a concurrencé les lat. *Mulier* «femme» qui ne survit plus en fr. (en face de l'ital. *moglie* et de l'esp. *mujer*) que comme arch. sous la forme *moillier* «épouse, femme» (qui disparaît des textes au XIVes.; 2 attest. aux XVe et XVIes.) et *uxor* «épouse» qui a donné le très rare *oissour* «épouse» (qui disparaît des textes dans la 1re moitié du XIIIes.; qq. attest. aux XIIIe et XIVes. dans les remaniements épiques) [https://www.cnrtl.fr/etymologie/femme]; (укр.) *жона* – болг. *жена*, бр. *жонка*, др. *жена*, п. *žona*, ч. слц. *žena*, вл. нл. *žona*, м. *жена*, схв. *жена*, слн. *žèna*, стсл. *жена*; - псл. *žena* (<*genā); - споріднене з прус, *genno* «жінка», гот, *qinô* «жінка», *qēns* «дружина», двн. (*quena* «жінка», днн. *quan* «дружина», *quena* «тс.», англ. *queen* «королева», дангл. *swēn* «жінка», дірл. *ben* «дружина», ав. *gəṇā*, *γəṇā*, *γṇā* «жінка, дружина», дінд. *jāni-* «жінка», *gnā* «богиня», гр. *γυνή* «жінка», беот. *βανᾶ*, тох. A *śān*, тох. B *śana* «тс.», вірм. *kin* «жінка, дружина»; іе. *g^uenā «жінка»; питання про дальші етимологічні зв'язки (зокрема, з коренями іе. *gen-, «родити» або *g^uen- «приходити») остаточно не висвітлене. – Шанский ЭСРЯ I 5, 284; Фасмер – Трубачев II 46; Преобр. I 228; Holub–Kop. 444; Holub–Lyer 522; Machek ESJC 725; БЕР I 535–536; Skok III 677; Трубачев Терм. родства 105–110; Топоров II 207–210; Pokorny 473–474 [Етимологічний словник української мови 1985 : 206]; (рос.) *женá* – женіться, укр. *жонá*, *жінка*, блр. *жанá*, ст.-слав. *жена*, *γυνή*, болг. *женá*, сербохорв. *жèна*, словен. *žèna*, чеш., слвц. *žena* «женщина, жена», польск. *żona*, в.-луж., н.-луж. *žona*. Родственно др.-прусск. *genno* зв. п. «женщина», др.-инд. *jāniṣ* «жена, женщина», *gnā* «богиня», авест. *gəṇā*-, *γəṇā*, *γṇā* «женщина, жена», *jāini* – то же, арм. *kin*, гот. *qinô* «жена, супруга», *qēns* – то же, греч. *γυνή*, беот. *βανᾶ* «жена», ирл. *ben*, тохар. A *śān*, B *śana* «женщина»; см. Уленбек, Aind. Wb. 13, 99; Траутман, BSW 84; Apr. Sprd. 337; Педерсен, Kelt. Gr. 1, 47; Файст 388; Торп 60; Лиден, Tochar. Stud. 30. [См. еще Трубачев, Терм. родства, стр. 105. Т. II (Фасмер М. Этимологический словарь русского языка в 4-х томах Т. 2 Москва : Прогресс, 1986. 672 с.).

Підсумовуючи дані етимологічних словників стосовно концепту ЖІНКА, можемо засвідчити, що англійська мова виправдовує своє

германське походження з протогерманським етимологічним *wīfa-; французька зберегла латинське коріння *femina*, а в українській та російській мовах відзначений загальний індоєвропейський етимон *gʰenā.

Також, проаналізувавши прислів'я в англійській, французькій, українській та російській мовах, можна говорити про такі базові компоненти архетипного поняття «жінка», як:

1) «жінка-мати», в тому сенсі, що жінка народжує дітей і дарує життя: (англ.) *Mother's love is the most precious in the world*; (франц.) *Tendresse maternelle toujours se renouvelle*; (укр.) *Материнська любов ніколи не змінюється*; (рос.) *Материнская ласка конца не знает*; (англ.) *She is the mother who brought up the child*; (франц.) *Celui-là bien mère qui nourrit*; (укр.) *Не та мати, що народила, а та, що вигодувала*; (рос.) *Не та мать, что родила, а та, что воспитала*; (англ.) *Like mother, like daughter*; (франц.) *Telle mère, telle fille*; (укр.) *Яка мати, така і донька*; (рос.) *Какова мать, такова и дитя*;

2) «жінка-берегиня свого дому, оселі», тобто дбає про лад, затишок та атмосферу в домі; (англ.) *There is no real joy without a woman*; (франц.) *Qui a une femme de bien vit longtemps et bien*; (укр.) *Нема щастя родинного без жінки*; (рос.) *С доброй женой горе-полгоря, а радость – вдвойне*;

3) «жінка-дружина», тобто відзначається соціальна роль жінки як дружини свого чоловіка. До феміністичної революції в середині ХХ ст. жінка завжди вважалась і сприймалась на соціальний щабель нижче за чоловіка і повина була слухатись свого чоловіка. Зазвичай такі прислів'я виглядають своєрідною інструкцією для чоловіків у тому, як ставитися до жінки: (англ.) *A woman, an ass and a walnut tree, the more you beat the, the better they'll be*; (франц.) *Un noyer, un âne, une femme, plus vous les battez, le mieux ce sera*; (укр.) *Кохай жінку, як душу, а тряси її, як грушу*; (рос.) *Люби жену, как душу, тряси ее как грушу*.

Ще серед периферійних ознак прислів'я зафіксували ще й «емоційність» та «мінливість» жінки,

на відміну від чоловіків: (англ.) *Three women and a goose make a market*; (франц.) *Quatre femmes font plein marché*; (укр.) *Де баби, там базар, а де три, там – содом*; (рос.) *Гусь да баба – торг; два гуся, две бабы – ярмарка*; (англ.) *A woman's mind and a winter wind change often*; (франц.) *Femmes, vent, temps et fortune changent comme la lune*; (укр.) *Жіноча думка як вітер, часто змінюється*; (рос.) *Женские думы изменчивы*.

Результати й висновки. Таким чином, по-перше, для зіставного та типологічного мовознавства терміни «*tertium comparationis*» і «*основа зіставлення*» вважаємо синонімічними. По-друге, в якості *tertium comparationis* при зіставленні можуть виступати не лише лінгвістичні категорії, а й певні диференційні ознаки, семантичні поля, граматичні правила, різні моделі, методи, категорії, окремі концепти та інше. За *tertium comparationis* в нашому дослідженні для мов, що зіставляються, було обрано певний когнітивний механізм концептуалізації людської свідомості, а саме архетипізацію/стереотипізацію, прототипізацію, фреймізацію, схематизацію, симулякризацію, віртуалізацію, сугестивізацію тощо. Аналіз механізму архетипізації/стереотипізації на прикладі концепту ЖІНКА засвідчив: 1) дані етимологічних словників стосовно концепту ЖІНКА довели, що англійська мова виправдовує своє германське походження з протогерманським етимологічним *wīfa-; французька зберегла латинське коріння *femina*, а в українській та російській мовах відзначений загальний індоєвропейський етимон *gʰenā; 2) прислів'я в досліджуваних мовах відбивають стереотипне/архетипне уявлення про жінку, що було сформовано впродовж багатьох століть: жінка-мати, жінка-берегиня своєї оселі та жінка – дружина свого чоловіка.

Перспективним видається дослідження категорійних ознак при міжмовному зіставленні, оскільки узагальнена, абстрактна природа категорійної ознаки, яка в більшості випадків має універсальний характер, може слугувати надійною основою зіставлення, забезпечуючи ефективний двосторонній аналіз мовних явищ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Москва : Языки русской культуры, 1999. 783 с.
2. Гак В. Г. О контрастной лингвистике // *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV: Контрастная лингвистика*. Москва : Прогрес, 1989. С. 5–17.

3. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : КДЛУ, 1996. 294 с.
4. Джеймс К. Контрастивний аналіз / пер. с англ. Н. А. Лауфер. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вип. XXV: Контрастивная лингвистика. Москва : Прогресс, 1989. С. 266.
5. Іваницька Н. Б. *Tertium comparationis* у міжмовному зіставленні дієслівних систем. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 46–59.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підруч. Київ : Академія, 2006. 464 с.
7. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*. 2004. № 5-6. С. 12–21.
8. Леміш Н. Є. Вертеральні типи каузальності у споріднених мовах : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 508 с.
9. Мечковская Н. Б. Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков : учеб. пособ. Москва : Флинта: Наука, 2001. 312 с.
10. Орлова Ю. В. Архетипне і стереотипне відображення концепту вік людини у свідомості носіїв української, російської та англійської мов : дис. канд. філол.н. : 10.02.17. Київ, 2019. 257 с.
11. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию. Москва, 2000. 381 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
13. Толчеева Т. С. Сигніфікативні артефакти як структури знакової репрезентації етномовної свідомості : монографія. Київ : Вид-во КНЛУ, 2009. 286 с.
14. Шафиков С. Г. Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий. Уфа : Изд-во БГУ, 2000. 259 с.
15. Штернеманн Р. Введение в контрастивную лингвистику. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вип. XXV: Контрастивная лингвистика. Москва : Прогресс, 1989. С. 144–178.
16. Шутова М. О. Етнокультурні стереотипи в англійській та українській мовах: реконструкція і типологія : дис. д-ра філол. наук : 10.02.17. Київ, 2016. 433 с.
17. Connor U. A., Moreno A. (2005) Tertium Comparationis: A vital component in contrastive research methodology, *Directions in Applied Linguistics: Essays in Honor of Robert B. Kaplan*. Clevedon : Multilingual Matters.

REFERENCES

1. Vezhbtska A. (1999) *Semanticheskie universalii i opisaniye yazykov* [Semantic Universals and the Description of Languages]. Moscow: Yaziki russkoi kulturi. 783 p.
2. Gak V.G. (1989) O kontrastivnoi lingvistike [About Contrastive Linguistics]. *Novoe v zarubezhnoi lingvistike [New in Foreign Linguistics]*. Moscow: Progress. P. 5-17.
3. Denisova S.P. (1996) *Typologia kategoriy leksicheskoi semantiki [Typology of the Categories of Lexical Semantics]*. Kyiv: KDLU. 294 p.
4. James K. Kontrastivnyi analiz [Contrastive Analysis]. *Novoe v zarubezhnoi lingvistike [New in Foreign Linguistics]*. Vipusk XXV: Kontrastivnaya lingvistika. Moscow. P. 265-266.
5. Ivanitska N.B. (2009) *Tertium comparationis* in mizhmovnomu zistavlenni dieslivnyh sistem [Tertium comparationis in Interlinguistic Comparison of Verbal Systems]. *Movoznavstvo [Linguistics]*. № 1. P. 46-59
6. Kochergan M.P. (2006) *Zagalne movoznavstvo [General Linguistics]*. Kyiv: Academia. 464 p.
7. Kochergan M.P. (2004) Zastavne movoznavstvo i problema movnih kartin svitu [Comparative Linguistics and the Problem of Linguistic Pictures of the World]. *Movoznavstvo [Linguistics]*. № 5-6. P. 12–21.
8. Lemish N.Ye. (2015) *Verteralni tipy kauzalnosti v sporidnenih movah [Vertical Types of Causativity in Related Languages]*. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University. 508 p.
9. Mechkovskaya N.B. (2001) *Obshee yazykoznanie. Strukturnaya i sotsialnaya typologiya yazykov [General Linguistics. Structural and Social Typology of Languages]*. Moscow: Nauka. 312 p.
10. Orlova Yu.V. (2019) *Arhetipne i streotipne vidobrazhennya kontseptu vik ludini u svidomosti nosiiv ukrainskoi, rosiiskoi i angliiskoi mov [Arhetypical and Stereotypical Reflection of the Concept AGE in the Consciousness of Ukrainian, Russian and English Native Speakers]* (PhD Thesis) Dragomanov National University. 257 p.
11. Rozhdstvenskiy Yu. V. (2000) *Lektsii po obshemu yazykoznaniiu [Lectures in General Linguistics]*. Moscow. 381 p.
12. Selivanova O.O. (2009) *Suchasna lingvistika [Modern Linguistics]*. Poltava: Dovkillya-K. 712 p.
13. Tolcheeva T S. (2009) *Signifikativnie artefakti yak strukturi znakovoi reprezentazii etnomovnoi svidomosti [Significative Artefacts as Structures of Iconic Representation of the Ethnolinguistic Consciousness]*. Kyiv: KDLU. 286 p.
14. Shafikov S.G. (2000). *Typologia leksicheskikh sistem i lexiko-semanticheskikh universalii [Typology of Lexical Systems and Lexico-semantic Universals]*. Ufa: BGU. 259 p.
15. Shternemann R. (1989). Vvedenie v kontrastivnuu lingvistiku [Introduction into Foreign Linguistics]. *Novoe v Zarubezh noi lingvistike [New in a Foreign Linguistics]*. Vipusk XXV. Moscow: Progress. P. 114-1978.
16. Shutova M.O. (2016) *Etokultyrni stereotipi v angliiskii i ukrainskii movah: rekonstruktsiya i typologiya [Ethnocultural Stereotypes in English and Ukrainian Languages: reconstruction and typology]*. (Doctoral Thesis). Kyiv. 433 p.
17. Connor U. A., Moreno A. (2005) Tertium Comparationis: A vital component in contrastive research methodology, *Directions in Applied Linguistics: Essays in Honor of Robert B. Kaplan* (pp. 153-164). Clevedon: Multilingual Matters.

O. O. BALABAN

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of General Linguistics and Germanic Studies,
Dragomanov National University, Kyiv, Ukraine
E-mail: elenabalaban@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0003-1311-232X>*

COGNITIVE MECHANISM AS *TERTIUM COMPARATIONIS* FOR ESTABLISHING COGNITIVE-SEMANTIC UNIVERSALS

The article presents the description of the cognitive mechanism as *tertium comparationis* for establishing cognitive-semantic universals in related languages. Cross-language studies aim to identify common and specific features in the systems of both related and unrelated languages. It is known that units of different levels of language systems are involved in cross-language comparison, and the research of language phenomena itself is carried out from the perspective of theories of generative, referential, ideographic, cognitive, functional linguistics, semiotics, sociolinguistics, psycholinguistics etc.

To conclude, first of all, for comparative and typological linguistics, we consider the terms *tertium comparationis* and *basis of comparison* synonymous. Secondly, not only linguistic categories can act as *tertium comparationis* in comparison, but also certain differential features, semantic fields, grammatical rules, various models, methods, categories, individual concepts, and so on. Consequently, *tertium comparationis*, in our study, a certain cognitive mechanism for conceptualizing human consciousness was chosen for the related languages, namely archetypation/stereotyping, prototypization, framization, schematization, simulacrization, virtualization, suggestivization, etc. Archetypization/stereotyping as a universal mechanism for conceptualizing human consciousness in such related languages as English, French, Ukrainian and Russian is presented on the material of the concept of «woman – femme – жінка – женщина», having studied the etymology and taking into account the nuclear and peripheral components of the concept. Analysis of the mechanism of archetypization/stereotyping on the example of the concept of WOMAN showed: 1) the data from etymological dictionaries regarding the concept of WOMAN, proved that English justifies its Germanic origin with the Proto-Germanic etymon *wīfa -; French has preserved the Latin roots of *femina*, and in Ukrainian and Russian there is a common Indo-European etymon *gʷenā; 2) proverbs in the studied languages reflect the stereotypical/archetypical idea of a woman, which was formed over many centuries: a woman as a mother, a woman as a housekeeper and a woman as the wife of her husband.

Key words: cognitive mechanism, cognitive-semantic universal, *tertium comparationis*, archetypization, stereotypization, concept WOMAN.